

Bernshammars herrgård

Takomläggning 2007

Antikvarisk kontroll

**Bernshammar 1:1
Heds socken
Västmanland**

Helén Sjökvist

Bernshammars herrgård

Takomläggning 2007

Antikvarisk kontroll

Bernshammar 1:1
Heds socken
Västmanland

Helén Sjökvist

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Kulturmiljövård Mälardalen 2008

Omslagsfoto: Bernshammars herrgård under pågående takomläggning. Foto: Helén Sjökvist.

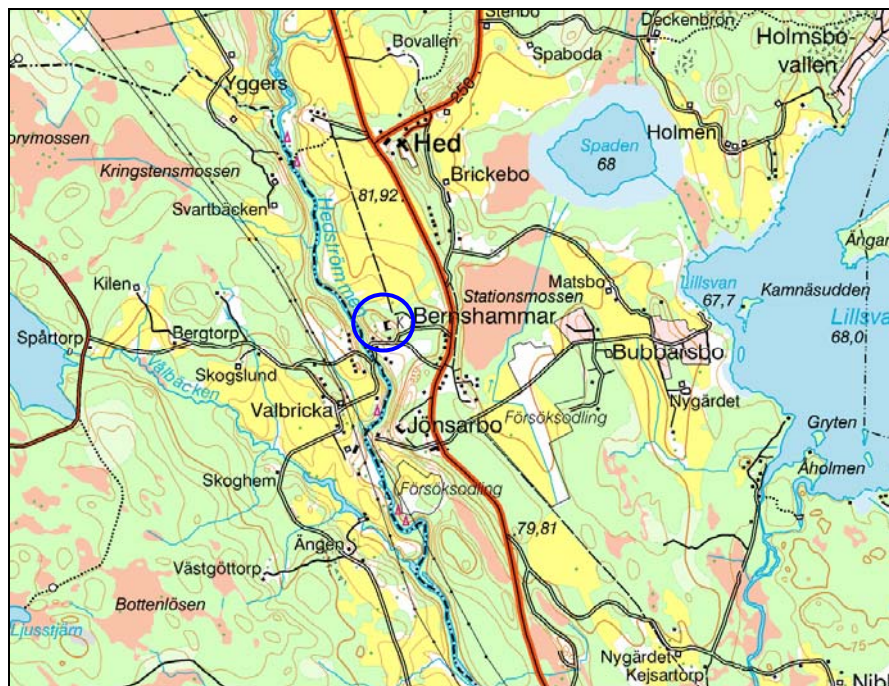
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISSN: 1653-7408
ISBN: 978-91-85741-70-0

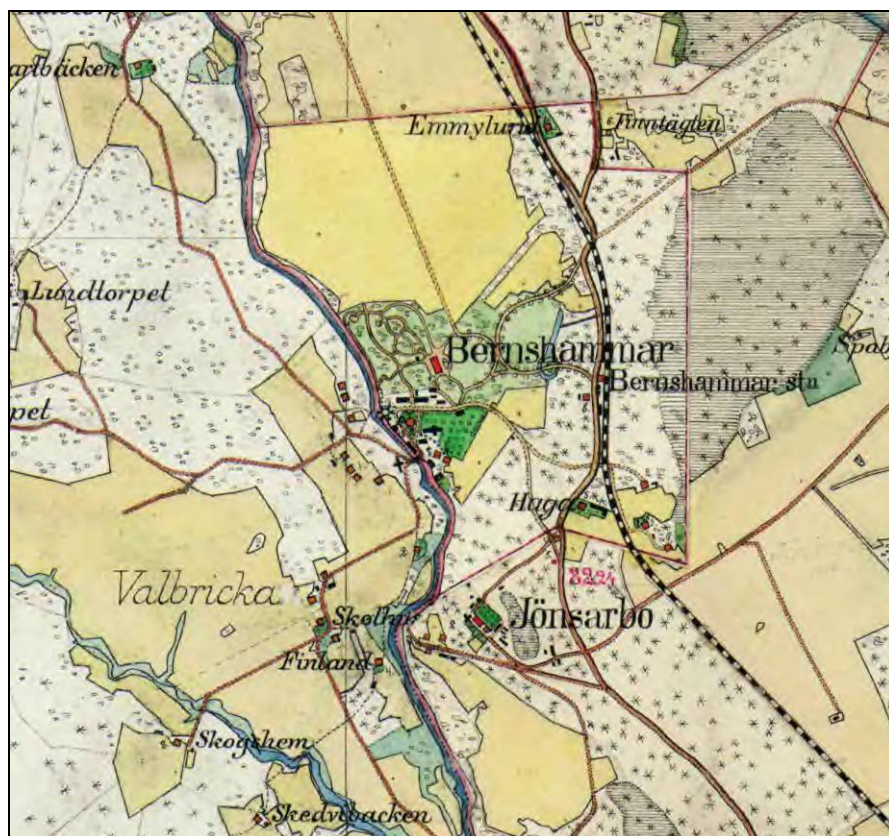
Tryck: Kulturmiljövård Mälardalen, Västerås 2008.

Innehållsförteckning

Inledning.....	2
Bakgrund	2
Bernshammars historia.....	2
Taket	3
Genomförda arbeten	4
Huvudbyggnadens tak mm.....	4
Norra pochens tak	8
Resultat	11
Referenser.....	12
Kart- och arkivmaterial	12
Muntliga uppgifter	12
Litteratur.....	12
Ej tryckt material.....	12
Tekniska och administrativa uppgifter	12

Figur 1. Bernshammar markerat med ring på Gröna kartan. Skala 1: 50 000.

Figur 2. Bernshammar på häradsekonomska kartan 1905-1911. Skala 1:20 000.

Inledning

Bernshammars herrgård har under 2007 genomgått en renovering som i första hand omfattade omläggning av tegeltaket på södra och västra takfallen.

För arbetet erhöles statliga bidrag för vård av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Beslutet fattades av Länsstyrelsen 2006-12-13, dnr 434-835-06. Den antikvariska kontrollen har utförts av Kulturmiljövård Mälardalen. Byggnaden ligger inom kulturmiljövårdens riksintresse Hedströmsdalen [U 4].

Bakgrund

Bernshammars historia

Mangårdsbyggnaden vid Bernshammars herrgård uppfördes år 1787 av dåvarande brukspatronen Fredrik Otto Hassel, senare adlad Lorichs, och ersatte därmed en äldre manbyggnad.¹ Gården har dock betydligt äldre anor. Den första hammarsmedjan uppfördes på platsen mellan åren 1501-1508. Under 1500- och 1600-talen anlades sedan flera smedjor utmed Hedströmmen. År 1784 köptes så bruket av nämnde Hassel. Järnbruken i Bergslagen upplevde i slutet av 1700-talet och fram till 1810-talet en tydlig högkonjunktur. En nybyggnation av en representativ herrgårdsbyggnad kunde därmed komma till stånd på Bernshammar.

För uppförandet anlätades byggmästaren Anders Sundström från Nyköping. Ett stort antal arbetare anlätades också, däribland hjälpsmeder, dagkarlar, drängar, torpare, landbönder, samt vandringsarbetare från Dalarna.

Enligt brandförsäkringen för mangårdsbyggnaden från 1835 var byggnaden uppförd i två våningar av furutimmer och reveterat. Taket var brutet med det övre takfallet klätt med järnplåt och det nedre med glaserat holländskt tegel. På taket fanns fyra kupor samt en frontespis som samtliga var klädda med järnplåt.

Invändigt fanns en stor mängd rum som fyllde behoven för ett dåtida herrgårdshem. Den nedersta våningen inrymde en yttre förstuga med två gångar genom huset. Det fanns en större och en mindre matsal, förmak, två gästrum, betjäntkammare, handkammare, hushållerskans rum, kök och köskammare. På övre våningen, till vilken man kom via en trappa av huggen kalksten, fanns en förstuga med en längre gång till sängkammaren det fanns även ett kabinett; två stora förmak, den stora salen, divanrum, två konversationsrum samt två gästrum.

Vid uppförandet av byggnaden hämtades mycket av materialet från andra håll. Bland annat lär spik och järnplåtar till taket ha hämtats från Gisslarbo och murtegel från Skinnskatteberg och Häggesta i Odensvi socken. De 4200 glaserade taktegelpannorna skeppades från Stockholm och kördes från Köping. Snickaren Abraham Malmborg på Bernshammar var den som fick uppdraget att göra de 160 alnar taklist som behövdes för takfoten. Brukets egen klensmed fick tillverka lås, gångjärn och handtag samt beslagen till fönstren.

---

¹ Ringdén 1978 s. 44.

Figur 3. Avmätning av Bernshammar 1751 med den gamla mangårdsbyggnaden markerad vid A, trädgård vid B, ladugård vid C, smedstugor vid D och kålgårdar vid E.

Taket

Vid omläggningen av taket 2007 konstaterades att takets ursprungliga, svartglaserade tegel bar stämpeln DDK. En liknande stämpel finns beskriven för tegelbruket vid Kalkudden i Mariefred. Detta bruk anlades 1751 och lades ned 1949.² Stämpeln DDK förekommer under en period från 1770-talet till 1795 då Didrik Duwall ägde Taxinge Näsby och Kalkuddens tegelbruk.³ Stämpeln kommer av **Didrik Duwall Kalkudden**. Bruket var på sin tid störst i Södermanlands län och hade svartglaserat taktegel som specialitet.⁴ År 1760 producerade bruket 450 000 stycken tegel och var en stor leverantör av taktegel till Stockholm. Trots att det glaserade teglet ansågs vara en specialitet stod det oglaserade teglet för den största delen av produktionen. En typisk Kalkudden-panna är relativt kupig och har ovanligt stora snedskärningar. Pannan är relativt tung jämfört med många andra handslagna pannor, den har mycket "gods" och är ofta hårdbränd.

Uppgiften i 1835 års brandförsäkringshandling som gör gällande att taket var belagt med holländskt tegel skall alltså inte uppfattas som att teglet var tillverkat i Holland utan snarare som att det är av holländsk typ, dvs ett vingtegel med avskurna hörn. Denna typ av tegel kom att bli det dominerande i Sverige från 1500- och 1600-talet.⁵ Under 1700-talet vet man att det S-formade vingteglaget tillverkades vid flera gårdstegelbruk i Södermanland och Uppland. Det avskurna övre högra hörnet och nedre vänstra hörnet gjorde att teglet kunde läggas tätare än äldre tegeltyper. Att teglet i detta fall var glaserat gjorde det förstås än mer exklusivt och kontinentalt. I viss mån har det svartglaserade teglet sedan tidigare bytts mot handslaget enkupigt tegel från Bernshammars eget tegelbruk (stämpel BH), vilket enligt William Bruno anlagts före 1815 och varit i drift fram till någonstans mellan 1890-1914.⁶

Under takteglaget ligger en masonite över vilken läkten är spikad. På denna masonite var årtalet 1971 noterat vilket gör att man kan anta att senaste omläggningen av taket utfördes detta år. Under masoniten ligger ett undertak av bräder vilka saknar vattenspår i sidorna.

² Olsson 1987 s.

³ Edblad 1974 s. 84.

⁴ Riikonen 2007-10-01.

⁵ Antell 1986 s. 29.

⁶ Bruno 1954.

Figur 4. Bernshammar på odaterat vykort. VLM arkiv.

Figur 5. Bernshammar på odaterat vykort. VLM arkiv.

Genomförda arbeten

Huvudbyggnadens tak mm

Under 2007 har arbetet med taktegelomläggningen på Bernshammars herrgård färdigställts genom att södra och västra takfallet lagts om. Arbetet påbörjades redan 2005 med omläggning av norra och västra takfallet. Åtgärderna har följt den beskrivning som upprättats 2004 av Björn Norman, AQ arkitekter.

Det övre plåttäckta takfallet är renborstat från löst sittande färg och rostfläckar. Därefter är taket behandlat med Isotrols produkter efter produktbeskrivningen från fabrikanten.

Ständrännorna är bytta. Dessa var tidigare utförda av galvad plåt med enkelfals. På vänster sida om frontonen var längderna på plåtarna kortare av någon anledning. Nya ständrännor är dubbelfalsade för att få ett tätare utförande. Även den galvade täckningen på frontonen byttes eftersom dessa plåtar spruckit upp i falsarna.

Skivtäckningen under frontonens runda fönster är i äldre järnplåt med plåtstorlek på omkring 36,5 x 45,5 cm mellan falsarna. Plåtarna skrapades endast rena från

rost och mindre hål i plåten löddes. Den gamla järnplåtavtäckningen över fönstret under frontonen var också i gott skick. Takavvattningen har setts över och nya trattar och skarpa vinklar till stuprören har tillverkats av plåtslagaren.

Tegeltaket plockades ned. Då befintligt tegel inte räckte till hela takfallet byttes det mot nytt svartglaserat tegel från Lafarge/Nortegl.⁷ De nya tegelpannorna är något större och något kupigare än de äldre vilka var endast 39 cm långa. De är också falsade till skillnad från det äldre teglet. Eftersom de är formpressade har de dessutom en exakt form till skillnad från det äldre handslagna teglet. Äldre taktegel tas om hand och magasineras på gården. Masoniten lämnades utan åtgärd bortsett från vissa lagningar. Läkten lämnades utan åtgärd bortsett från smärre lagningar. Eftersom teglet gick att anpassa kunde samma läkt användas trots att de nya pannorna är större.

Frontonens runda fönster renoverades liksom fönstret i takkupan på den västra fasaden. I takkupans fönster finns rötskador främst i den högra bågen. Rötskadade delar byttes mot kärnfuru. Även tidigare lagningar med plastiskt trä avlägsnades och ersattes med kärnfuru. Fönsterkarmen var i bra skick. Saknat glas ersattes med återanvänt munblåst glas. Fönstren kittades med linoljekitt och målades med linoljefärg i en grå kulör motsvarande NCS 5005-G80Y. Den linoljefärg som använts till snickerierna är dels från Engwall och Claesson och dels från Ottossons färgmakeri.

Det runda fönstret har skadats i blyspröjsar, vilka tvingats upp vid tidigare reparationer och även tätats med fogmassa. Fönstret reparerades och cirka 1/8 av virket byttes i bågens nedre del. Flera trasiga glasrutor byttes mot begagnat glas av vilka några togs från fönstret i västra takkupan. Blyinfattningen gjordes om. Fönstret saknar karm, bågen är endast fäst i ett håll i panelen samt med fönsterfodret. Vid reparationerna konstaterades att den runda fönsterbågen eventuellt inte är original. Bågen är påsalad och intappad för att passa.

Den profilerade taklisten på frontonen nyttillverkades. Profilen togs fram av Hillers trävaror som en kopia av den äldre listen.

Figur 6. Bernshammars herrgård under pågående omläggning av taket. Foto: Helén Sjökvist.

⁷ Det nya teglet är av typen NA10 Flächenziegel, glatt Brill-Schwarz, NT Z-Hohlfalz. Artikelnr. 7300105. Tillverkat i Karstädt i Tyskland.

Figur 7. Taket var före omläggningen belagt med ett äldre svartglaserat tegel vilket i viss mån kompletterats med annat oglaserat handslaget tegel. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 8. Till vänster syns det nya takteglat från Lafarge. Tegelpanna två och fyra från vänster är av den äldre svartglaserade typen från Kalkuddens tegelbruk. Nummer tre och fem är ett rött handslaget tegel från Bernshammars tegelbruk. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 9. Plättäckningen över frontespisen före omtäckningen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 10. Ståndrännan till vänster om frontespisen före omläggningen av plåt.

Figur 11. Plåtavtäckning under frontespis med plåtar i litet format. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 12. Små rosthål fanns på flera ställen i den äldre plåten. Dessa kunde emellertid lödas. Pilen markerar ett exempel på förekomsten av hål. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 13. Pilen markerar ett av de lödda hålen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 14. Nyttillverkad list på frontespisen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 15. Det runda fönstret har genomgått en omfattande renovering. De röda linjerna markerar exempel på originalglas. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 16. Taket omlagt och den nya listen inmålad tillsammans med frontespisen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 17. Ny fotränna. Foto: Helén Sjökvist.

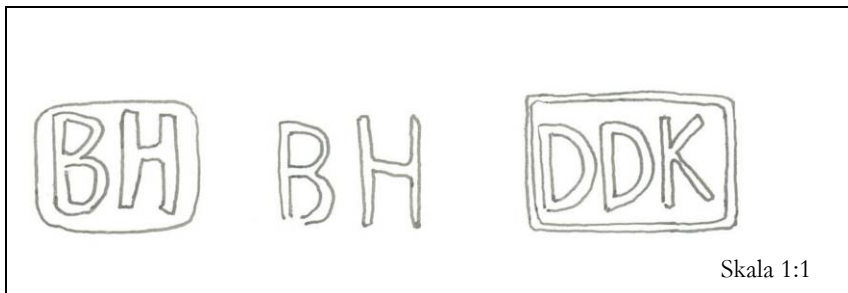
Figur 18. Ny plåttäckning på frontespisen. De avskurna tegelpannorna har fått de sågade ytorna målade med svart färg från tegeltillverkaren. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 19. Bernshammars bergård sedd från söder efter takomläggningen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 20. Västra takfallet efter omläggningen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 21. Västra takkuppan efter renoveringen. Endast bågen är åtgärdad. Plåttäckningen är ej åtgärdad utöver målning. Foto: Helén Sjökvist.

Skala 1:1

Figur 22. Tegelstämplar från det taktegel som legat på södra takfallet. De två till vänster är från Bernshammars tegelbruk. Längst till vänster en stämpel där bokstäverna framträder i relief, vilket kan tyda på att stämpeln funnits redan i formen. Den mittersta Bernshammarstämpeln liksom Kalkuddens stämpel till höger är endast stämplade in i leran. Samtliga stämplat är placerade på klackens ovansida.

Norra pochens tak

Under 2007 har även norra pochens tak delvis lagts om. Taket täcks sedan tidigare med galvaniserad plåt, möjligen från 1950-talet. Taket hade även tätats med hagmanit, en sorts asfaltmassa, åtminstone i vissa fall med asbestarmering.⁸

På östra delen av taket fanns flera större hål, eventuellt på grund av att man hackat bort is. Detta hade medfört skador på undertak och takstol. En bjälke samt delar av undertaket har bytts. Även plåten har bytts över detta parti. Plåten i de rännदार som finns tvärs över taket är bytt. Tidigare låg plåt i tvåmeters längder i rännorna. Dessa är nu lagda med längre band. Plåt byttes på två av skorstenarna. Den fals på takplåten som tidigare legat 5-7 cm upp mot skorstenen har ej utförts för att få ett tätare utförande. Samtliga rör från skorstenarna återmonterades. Ytterligare cirka 6 m² av takplåten byttes under 2007. Efter att läckage i falsar mellan gammal och ny plåt uppdagats under vintern byttes ytterligare något under 2008. Bland annat byttes ståndsdivan mot fasaden.

Balustradens fyrkantiga dockor är idag klädda med plåt. Vid närmare besiktning har det visat sig att dessa tidigare varit oklädda, vitmålade samt förmodligen försedda med någon form av dekorativt element mot gårdsplanen. I samband med inklädningsen med plåt har dessa eventuella element troligen avlägsnats för att få en slät yta att plåtbeslä. Dockorna har även fungerat som ventilation för

⁸ Dellbeck 2008.

takkonstruktionen. I och med plåtinklädnaden har denna funktion upphört. Man har istället tagit upp ventilationshål i taket på några enstaka ställen. Denna nya ventilation har dock endast gjort att enstaka fack är ventilerade.

Figur 23. Norra pochens sedd från väster. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 24. Norra pochens sedd från öster. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 25. Norra pochens tak sett mot väster. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 26. Skorstenens plåtintäckning avlägsnad. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 27. Ståndskeivan mot fasaden byttes under 2008 för att råda bot på läckageproblemen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 28. Takfallet efter omläggningen 2007. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 29. Ny plåtintäckning av skorsten. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 30. Omtäckning av ränndalar. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 31. Då plåtintäckningen avlägsnades på några av balusterdockorna konstaterades att det på framsidan fanns spår efter att man huggit bort någon form av dekorativt element. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 32. Under balusterdockans plåtbatt anas ett äldre ventilationsbål. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 33. Spricka i fals mellan nytt och gammalt. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 34. Ihopfalsad gammal och ny plåt kring skorstenen. Foto: Helén Sjökvist.

Resultat

Till en början var målsättningen med omtäckningen att det äldre takteglet skulle behållas på södra och västra takfallen genom att tegel skulle plockas samman från de två övriga takfallen. Teglet visade sig dock vara i sämre kondition än väntat och de stora mängder som behövdes för att täcka det södra gick inte att uppbringa. Därmed kom hela taket att täckas om med nytt glaserat tegel. Då det är ett mycket gammalt och även mycket ovanligt tegel som legat på byggnaden hade det ur antikvarisk synpunkt varit mycket värdefullt att kunna bevara teglet på sin ursprungliga plats.

På norra pochen skulle endast de plåtar som var skadade bytas ut. Tyvärr visade det sig att taket ändå läckte efter 2007-års arbeten. Vissa åtgärder vidtogs under 2008. Den ommålning som av taket som var planerad genomfördes ej utan kvarstår till 2009. Balustradens räcken är inte heller de tillbakamonterade.

Figur 35. Entré på västra fasaden. Foto: Helén Sjökvist.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Brandförsäkringsverkets arkiv. Brandförsäkringsvärdering å Bernshammars herrgård år 1835.

Geometrisk avmätning av Bernshammar 1751. LMS arkiv.

Häradsekonomiska kartan 1905-1911.

Muntliga uppgifter

Riikonen, Jaana. Hedenstedt AB. 2007-10-01.

Litteratur

Antell, Olof. 1986. *Taktegel, tegeltak*. Byggforskningsrådet och Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Bruno, William. 1954. Tegelindustrien i Mälardalens län 1815-1950. Uppsala.

Dellbäck, Johan. 2008. Ekolsunds slott - Renovering av plåttak och fasadputs 2007. Antikvarisk kontrollrapport över utförda arbeten. Upplands museet. Uppsala.

Edblads, Sven. 1974. *Något om stämplat på taktegel i Sörmland*. Sörmlandsbygden. Nyköping.

Ringdén, Ulva. 1978. *Bernshammar – en bruksherrgård och dess tillkomst*. Västmanlands fornminnesförenings årsskrift LVI 1978. Västerås.

Ej tryckt material

Bygghandlingar upprättade 2004 av Björn Norman, AQ arkitekter

Tekniska och administrativa uppgifter

Kulturmiljövård Mälardalen nr:	07052
Länsstyrelsen dnr:	434-835-06
Fastighetsbeteckning:	Bernshammar 1:1
Landskap:	Västmanland
Län:	Västmanlands län
Socken:	Heds socken
Kommun:	Skinnskatteberg
Ägare-beställare:	Nils Gardell
Entreprenör:	Mats Arnelind, MA-Bygg. Tony Parkatti, SKBG plåtslageri.
Antikvarisk kontroll:	Kulturmiljövård Mälardalen Helén Sjökvist Stora gatan 41 722 12 Västerås

